A FINN NYELV TÖRTÉNETE
2020. április 6.

Téma:
A finnek betelepedése; a finn nyelv korai jövevényszórétegei

A finnség kialakulása, a finnek betelepedése Skandináviába

VARHAISSUOMI

Varhaissuomi

- finnek ősei: isz. 1. században a Finn-öböl északi oldalára > évszáadokig tartó átvándorlás
- de a finn nyelv ekkor még nem létezett (mksm.)
- az öböl déli oldalával a kapcsolat meggyengült
- a finn földön beszélt nyelvjárások (újfajta) kapcsolatba kerültek
- a finn nyelv születését nem tudjuk pontosan megmondani
- az I. évezred végefelé – a II. évezred első évszázadaiban keveredett a varsinaissuomi és a hämei törzsek nyelve

Yrjö Koskinen (1866)

- még az ie. IV. sz.-ban is a Volga-vidéken > 700-as években érkeztek a mai területükre
- a legkorábbi időkben két törzs volt: hämäläiset ja karjalaiset
- hämäläiset > varsinaissuomalaiset, varsinaishämäläiset, virolaiset, vepsäläiset
- karjalaiset: karjaliaset, savolaiset, bjarmit, kveenit
- keverékek: aunukselaiset, vatjalaiset, liiviläiset, kuurilaset
- **a balti finn őshaza:** a Ladoga (Laatokka) és az Onyega (Ääninen) vidékén > innen a Finn-öböl mindkét oldalára

Vilhelm Thomsen (dán, 1869, 1890)

- szókincsvizsgálatok
- fő: a balti jövevényszavak (kb. 200, sok balti-finn nyelvben)
- még akkor kerültek át, amikor a balti-finnek szoros egységet alkottak
- ezek a Baltikum területéről jöttek
- > a balti-finnek őshazája a K- és DK-Baltikumban lehetett
- *tammi* és *vaahtera* > ezek nem nőttek az É-Baltikumban
- három ősi törzs:
  - hämäläiset: Karjalán keresztül nyugatra
  - varsinaissuomalaiset: a Balti-tengeren át DNy-Finno.-ba
  - karjalaiset: a Finn-öböl mentén Karjalába

Alfred Hackman (régész, 1905)

- a finnek az i.sz. kezdetétől kis csoportokban érkeztek DNy-Finnországba, onnan tovább kelet felé
- szerinte akkortájt itt skandinávok éltek (ezekből lettek a későbbi finnországi svédek)
- nyelvi bizonyíték: a sok germán jövevényszó
- békés betelepülés volt

E. N. Setälä (1908–1919)

- ezt **Setäläék** teljesen elutasították, szerintük a germán jövevényszavak még a betelepülés előtt kerültek be a finnbe
- ha voltak is itt germánok, nyomtalanul beolvadtak
- Setälä szerint a mai finnországi svédek csak a viking kortól kezdve jelentek meg
- a gond az, hogy a germán jövevényszavaknak különböző korú rétegei vannak
- K. B. Wiklund szerint a germán jövevényszavak Finnország területén kerültek be (hangtani bizonyítékok)

E. N. Setälä (1908–1919)

Setälä szerint a balti-finnek a Finn-öböl déli oldalán éltek

E. N. Setälä hahmotteli ensimmäisen suomenkielisen tietosanakirjan (1908–1919) sana-artikkelissa ***Suomalais-ugrilaiset kansat*** *kantasuomalaisten heimojen asumajärjestystä Balttiassa.*

E. N. Setälä (1908–1919)

- *liiviläiset, virolaiset, vatjalaiset:*
  maradtak délen
- *karjalaiset, vepsäläiset:*
  keletre, a Ladoga déli partjáig
- *varsinaissuomalaiset, hämäläiset:*
  átkeltek az öblön Finnországba

- a vándorlás kora: isz. 100–800 között

A finnség kialakulása

- **Julius Ailio** (1971), **Aarne Äyräpää** (1958), régészek:
  a finnugor népesség már a kőkorban Finnországba érkezett,
  hämei = fésűskultúra, azaz 5000 éve itt folyamatosan
- **Harri Moora** észt régész, **Paul Ariste** nyelvész, 1956:
  a fésűskerámia népe az észtek ősei voltak,
  Észtországban a bronzkor óta folyamatosan laknak fgrok
- Finnországban a régészek körében a 60-as évek végétől népszerű ez a teória
  kőkor > bronkor > vaskor: folyamatos népességlánc

A finnség kialakulása

- ehhez néhány nyelvész is csatlakozott
- főleg **Terho Itkonen:**
  északi csoport: finn, karjalai, inkeri, lűd, vepsze;
  déli csoport: lív, észt, vót

- szerinte az északi csoport Finno. területén már az ie. 5. században
- a kantasuomit három ágra osztotta:
  pohjois-ksm, etelä-ksm és itäkantasuomi

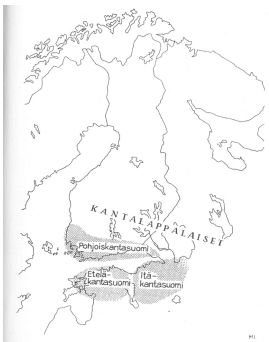

Terho Itkosen mukaan mykyisei itämerensuomalaiset kielet polveutuvat kolmesta kantasuomalaisesta murteesta. – Suomen väestön esihistorialliset juuret. Societas Scientiarum Fennica. H. 131. 1984.

Pekka Sammallahti (1977)

- a kantasuomit az öböl mindkét oldalán beszélhették
- az északi csoport innovációi eljutottak délre és keletre és viszont

Jorma Koivulehto (1970-es évektől)

- a legrégibb (elő)germán jövszavak a bronzkorban érkeztek a balti-finnbe – azaz már akkor a Baltikumban kellett élniük
- a germán jövevényszavak egy része ugyanolyan idős, mint a balti (Thomsen óta: 1. balti, 2. germán)
- ha Koivulehtónak igaza van, akkor a Baltikumban egy régi indoeurópai jövevényszóréteg is kimutatható
- a hagyományos felfogás szerint az ieur (indoiráni) jövszóréteg a Volga mentén került be

Mikko Korhonen (1980–84)

- a fgr. alapnyelv felbomlását 4000 és 2000 közé teszi
- Finno. kőkori őslakosai nem fgr-ok voltak
- az uráli expanzió előtt kis nyelvcsoportok éltek itt

- **ha a fgr nyelveket a Volga és az Ural között beszélték, nehéz feltételezni, hogy ugyanazon időben Finnország területén is éltek volna**

- a mai nézetek szerint a balti-finn nyelvek fejlődése sokkal bonyolultabb volt, mint a XIX–XX. században gondolták

A finnség kialakulása

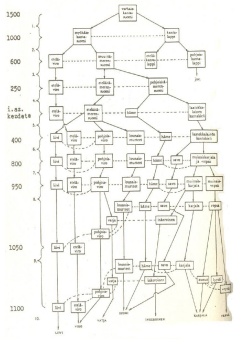

Balti finn őshaza

korábban: Ladoga–Onyega
uudisasutusteoria: Baltikum
mai nézetek (Häkkinen): ha Finno. a jégkorszak után benépesült, a kőkortól folyamatos a betelepülés > Karjala jelentős átjáróterület lehetett

7.

A finn nyelv korai jövevényszórétegei

1. Balti jövevényszavak

- a kölcsönzések kezdetéről több nézet

a) régebben:
- isz. kezdete előtti századokban
- van valamennyi a lappban (kb. 20) és a mordvinban (kb. 10) > közös finn–volgai alapnyelv idején, laza földrajzi egységben
- de mivel kevés van, ha volt is FV – balti érintkezés, annak csak a végefelé lehetett
- azaz: ha a balti finn szétválása isz. kezdetén, akkor a balti érintkezés kicsit előtte
- a balti értintkezés osztotta szét a korai közfinnt kései közfinnre (+balti hatás) és lappra (–balti érintkezés)

Balti jövevényszavak

b) később:
- a balti érintkezést összekapcsolták a csatabárdos kultúrával (vasarakirveskulttuuri)
- > sokkal korábbi kapcsolatok: ie. 2000 k.
- de: széles elterjedésű kultúra (Dél-Skandinávia, Közép-Európa északi része, Dny-Finnország, Észtország: Rajna – Duna – Dnyepr – Volga)
- ide tartozik a baltiakon kívül több ieur nép is, akár az ősgermánok is
- nyelvészetileg nincs semmi, ami indokolná ezt a korai datálást

Balti jövevényszavak

- a balti finnben kb. 100 szó
- ezek fele mindegyik bf nyelvben
- > még az egységes bf alapnyelvben történt az átvétel

- legfőbb nyelvi jellemzők: balti š, ž > bf. h

- *heinä,* é. *hein* < balti, litv. *šienas*
- *hihna,* é. *ihn,* md. *kšna* < balti, litv. *šikšna*
- *siemen,* é. *seeme,* md. *simeń* 'juuri, heimo, suku' < balti, litv. *semens*
- *tytär,* é. *tütar,* md. *ťejťeŕ* < balti, litv. *dukte*

Balti jövevényszavak

testrésznév:
hammas, kaula, napa, reisi
rokonságnév:
heimo, morsian, seura, sisar, tytär
népnév:
häme ~ sabmelaš 'saamelainen' < vksm.
šämä < balti, litv. žeme 'maa'
számnév:
tuhat

Balti jövevényszavak

állatnév: ankerias, harakka, hirvi, härkä, lohi, oinas, rastas, vuohi
növénynév: heinä, herne, takiainen
halászat: ansa, tuulastaa
mindennapi élet: kirves, luuta. seiväs, terva, torvi
mozgás: aisa, ratas, reki
egyéb: aina, halla, harmaa, kappale, kerta, lahti, meri, orsi, paimen, puuro, seinä, silta, tarha, virka, virsi
> békés kapcsolatok, vegyes házasságok

2. Germán jövevényszavak

régebbi, általános nézet:
a germán hatás későbbi, mint a balti

1) hangtani okok: a balti jövszavak részt vettek a közfinn hangváltozásokban, a germánok nem
2) a germán jövszavak elterjedése szűkebb körű: a lappba csak a balti finnen keresztül

> germán érintkezések csak a mksm. idején, a *ti* > *si* hangváltozás lezárulta után

Germán jövevényszavak

újabb nézetek (Koivulehto)

1) régi hangtani változások is megfigyelhetők
2) széles elterjedésűek, még a permi nyelvekben is *(kansa, otsa)*
3) *ti* > *si* is megvolt *(rasia, asia)*
4) vannak előgermán jövszavak *(susi, tosi)*

Germán jövevényszavak

- legrégibb réteg: ősgermán és ősskandináv szavak: isz. 500-ig
- kb. 500 szó
- nehéz a rétegeket elkülöníteni, mert az egyes germán nyelvállapotok közel álltak egymáshoz
- germán hangtörvények *(p* > *f, g* > *k, gh* > *g* stb.) és finn hanghelyettesítés problémája
- *pelto* <
  - a) előgermán *pelto* vagy
  - b) germán *felþa* ?

Germán jövevényszavak

régi átvétel,
ha a szóvégen -s van: *rengas* < germ. *hrengaz* > sv. *ring*
ha diftongusok vannak: *sairas, hauta* (vö. balti finn diftongusok!)

régi átvétel: st > s: germ. starra > sara
új átvétel: st > t: germ. stango > tanko

régi átvétel: wiþja > vksm. vićća > vitsa
új átvétel: > vitja

ti* > *si
régi átvétel: *kärsiä* < vksm. *kärte* < ősgerm. *χarþja* > norv. *herda*
újabb átvétel: *tina* < germ. *tina* > ném. *Zinn*

Germán jövevényszavak

kultúrszavak:
akana, aura, humala, kaura, ruis, vannas
társadalom:
valta, kihla 'panttivanki', kuningas, ruhtinas
fém:
ahjo, kulta, rauta, rusote, tina
étel:
kattila, leipä, seula, taikina

Germán jövevényszavak

háziállatok:
kana, lammas
mozgás:
airo, käydä, ohjata, ratsastaa, satula
halászat:
merta, verkko
mindennapi élet:
kangas, kello, lanka, parsi, paula, vipu
egyéb:
arka, armas, jo, pieni, pyhä, riita, tavata, tuhka, täysi, vaiva, vara, venäjä

3. Szláv jövevényszavak

két réteg: a) isz. I. évezred végén (Itkonen: 600–800 k.)
b) XIX. században

régi réteg ismertetőjele:

1) ъ (u) és ь (i) megmaradt, a mai oroszban > o, e

okъno > fi. akkuna
> or. okno

poltьno > fi. palttina
> or. polotno

lъžьka > fi. lusikka
> or. ložka

krьstъ > fi. risti
> or. krest

Szláv jövevényszavak

2) eredeti hosszú mgh-k megmaradtak
saapas ~ or. sapog

3) nazális vokális (később az oroszból eltűnt)
kOdel > fi. kuontalo
> or. kuďeľ
sOdlja > fi. suntio
> or. suďja

Szláv jövevényszavak

kereszténység:
pakana, pappi, risti, raamattu 'kirja'
öltözködés, szövés:
kasukka, kuontalo, käämi, paasma, palttina, pirta, päistär, saapas, viitta, värttinä
munka:
ahrain, kassara, katiska, lotja, taltta, tappara
kereskedelem:
määrä, tavara, turku

Szláv jövevényszavak

épület:
akkuna, lavitsa, pirtti, pätsi, säppi, veräjä
földművelés:
muokata, naatti, papu, sirppi
étel, háztartás:
lusikka, piirakka, ravita, talkkuna
egyéb:
apea, hurtta, pirkka, raja, ruoska, sääli, tuska, tuuma, vapaa, varpunen, virsta

Nyelvemlékek

- ♦ írásos nyelvemlékek nélküli kor?
- ♦ szövegemlékek nélküli kor!
- ♦ latin és svéd oklevelekben sok finn szó (főleg tulajdonnév) maradt fenn
- ♦ főleg a XIV. századtól kezdve

~ magyar

Jövevényszavak

a) Germán

- ♦ a kantasuomi óta folyamatos
- ♦ az átadó nyelv főként a svéd

b) Szláv

- ♦ legrégibbek: 600–800 k.
- ♦ utána csak a keleti nyelvjárásokba

Hangtani változások

1) Középső nyelvállású magánhangzók diftongizációja

észt	**finn**
Soome	Suomi
töö	työ
mees	mies

Hangtani változások

2) A háromfokozatú mennyiségi fokváltakozás kettőre redukálódott

Észt: kk : kK : k

Finn: kk : k

3) Az eredeti ð mássalhangzó megőrződött a fokváltakozásban

katu : kaðun

Hangtani változások

Nyelvjárások hangtani változásai:

Savo:

aa > oa ~ ua: maa > moa ~ mua

ts > θθ > ht: metsä > mehtä

Lounaismurteet:

pitkä > pitk

ruoka > ruokka

ts > θθ > tt: metsä > mettä